

МАРКСИСТКИ ОБЯСНЕНИЯ ЗА ВЪЗХОДА НА СЪВРЕМЕННАТА ОЛИГАРХИЯ

Ивка Цакова*

Модерната държава в условия на капитализъм е "буржоазна държава" (по думите на Маркс), а олигархията е същностна характеристика на капитализма като в определени исторически периоди се превръща в негово съдържателно ядро. Такъв е случаят при днешния неолиберален капитализъм, особено след 2008 г., когато процесът на олигархизация е достигнал безпрецедентно равнище в лицето на една глобална олигархия – 1% от световното население.

Прогнозата на Маркс за "отмиране на държавата" в едно бъдещо безкласово общество не се потвърди до момента. Класите не изчезват, антагонизмът между тях се увеличава. Средната класа като продукт от класовия компромис между труда и капитала в Европа по време на "славните 30-години" след Втората световна война непрекъснато се стопява. Марксовата теза за държавата като "оръдие на класово господство" днес е особено актуална при разгърналия се процес на олигархизация на политиката под маската на либерална демокрация, при която държавите директно обслужват интересите на олигархични малцинства.

Ренесансът на идеите на Карл Маркс и на марксистката политическа икономия се случва, за да обясни процесите в съвременния свят. Много съвременни неомарксисти правят творчески прочит на наследството на Маркс и потвърждават валидността на неговите идеи, формулирани през XIX век. Те успяват да разсеят илюзията, че класовата борба е останала в историята и да разобличат усилията на могъщи идеологически апарати, упражняващи неолиберална културна хегемония. В настоящата статия ще предложа обяснения за възхода на съвременната олигархия чрез приложение на методологията на марксизма (неомарксизма).

В Древна Гърция Платон и Аристотел определят олигархията като управление на малцина богати хора, които управляват държавата в свой личен интерес, а не за благо на всички. Днес олигархията се свързва с власт на богатството, на едрия капитал и "големите пари" (big money), притежавани от ограничен кръг хора. Концентрираното богатство и власт в ръцете на тази малка група след световната криза от 2008 г. намери дискурсивен израз във фразата за "единия процент" и в ръста на една глобална олигархия.

* Ивка Цакова е доктор по политология, доцент в катедра "Политология", УНСС, email: ivkatsakova@hotmail.com

В статията за олигархия в енциклопедия "Британика" специално се акцентира върху марксисткото определение на държавата като инструмент за класово господство. Там се твърди, че "независимо дали официалната власт принадлежи на народа, монарха, пролетариата или диктатора, в условия на капитализъм ключови капиталисти упражняват контрол върху управлението". Тези ключови капиталисти в настоящата статия ще наричам олигарси. Тази марксова идея е доразвита по-късно в теориите за политическия елит на Гаetano Моска (за управляващата класа, която винаги упражнява олигархичен контрол), Вилфредо Парето (според който в елита се включват дори комунистите като лидираща група на пролетариата) и Робърт Михелс с неговия "железен закон за олигархията", валиден за всяка организация – вкл. за социалдемократическите партии, които би трябвало да защитават интересите на хората на труда, а не на капитала (Encyclopedia Britannica, 2013).

Възходът на съвременната капиталистическа олигархия има поне три марксистки обяснения. Те се базират на ключовите идеи на Карл Маркс: за класовото деление на обществото; за идеологията като "фалшиво съзнание" и за безкрайното натрупване на капитал, придружено с неговата концентрация в ръцете на ограничен брой капиталисти. Настоящото изложение ще се структурира около три твърдения, оформени като подзаглавия.

Съвременните олигарси се третират като класа

Класовото деление на обществото днес е особено отчетливо при безпрецедентния ръст на неравенство между бедни и богати (хора, страни, региони), противопоставящ "единия процент" на останалите 99%. Това показват докладите за богатството на милиардерите, предоставяни ежегодно от Forbs, Credit Suisse и др. В случая ще приведа шокиращи данни на Световната мрежа от организации по проблемите на бедността OXFAM, според които 82% от новосъздаденото богатство за периода от март 2016 г. до март 2017 г. е отишло в ръцете на 1% от световното население (Oxfam International, 2018). Пак по данни на OXFAM само осем човека притежават толкова богатство, колкото половината от световното население (Oxfam International, 2017). Персоналното богатство на три от тези персони – Джеф Безос, Бил Гейтс и Уорън Бъфет – се равнява на богатството на около 160 милиона американци (Guardian, 2017).

Приемам идеята на Маркс за делението на обществото на две класи, но успоредно с това правя уточнение, че между супер-богатите капиталисти от 1% и останалата част на обществото има един социален слой от около 20% с по-високи доходи, който може да се нарече "висока средна класа". Тя се състои от високо платени специалисти във финансовата сфера, новите дигитални технологии, корпоративни адвокати и др. С други думи, днес

живеем в "дуалистично общество" (Проданов, 2017: 144), което се дели на свръхбогати капиталисти заедно с високата средна класа, от една страна и огромна маса бедни и губещи своя статус хора (така нар, прекариат), от друга. Пропастта между тези две групи хора непрекъснато се увеличава.

Касовият подход е един от основните подходи за изследване на съвременната олигархия и безспорно води своето начало от творчеството на Карл Маркс. Идеята за класовия характер на държавата и политиката предоставя теоретичен хоризонт за обяснение на случващото се в западния свят след кризата на либералната демокрация и стопяването на така нар. средна класа. Днес отново се заговори за класова борба, за капитализъм и класи. Ето какво казва един от най-богатите хора в света Уорън Бъфет: "Има класова борба, която се водеше през последните двадесет години. И моята класа спечели тази война" (Стиглиц, 2014, с. 266). За този мултимилиардер дериватите са "финансови оръжия за масово поразяване."

Класовият подход към олигархията третира свръхбогатите капиталисти като класа. Тази класа се нарича по различен начин от съвременни неомарксистки. Уилям Домхоф говори за "горна класа", а Джери Харис и Лесли Склеър – за "транснационална капиталистическа класа". Ще представя накратко техните идеи.

В своята книга "Кой управлява Америка? (Триумфът на корпоративното богатство)", написана през 1967 и преиздавана многократно до момента, американският социолог-марксист Уилям Домхоф развива своята "теория за властта като класово господство" (Domhoff, p. 2015). Той нарича богатото малцинство, което управлява Америка, горна класа (Social Upper Class) като непосредствено под нея в социалната пирамида е разположена "корпоративна общност", състояща се от организации със стопанска и нестопанска цел – мозъчни тръстове, организации за дискутиране на политики, фондации и пр. Те образуват така нар. "мрежа за планиране на политики" (за изготвяне на предложения), които се предоставят и приемат от институциите. Тези организации, финансирани от "горната класа", формират обществено мнение и упражняват неолиберална културна доминация над обществото. С тяхна помощ горната класа управлява Америка. Домхоф обединява възможностите на класовата теория за властта с организационната теория, за да изясни понятието за властови елит. Той определя властовия елит (power elite) като лидерска група в рамките на горната класа като прави уточнението, че не всички членове на горната класа участват в управлението, както и не всички, които са включени във властовия елит, са членове на горната класа.

Другите двама неомарксистки, чиито изследвания засягат проблемите на съвременната олигархия, са Джери Харис [1] и Лесли Склеър [2]. В своите книги те очертават контурите на транснационална капиталистическа класа, в рамките на която действа глобалната олигархия.

Според Джери Харис, днешният капитализъм при неолиберален световен ред е несъвместим с демокрацията поради появата на транснационална капиталистическа класа, която надхвърля рамките на националните държави и редуцира тяхната роля в живота на гражданите. Националната държава е заставена в голяма степен да обслужва интересите на транснационалната капиталистическа класа. Като феномен тази класа е възникнала, но все още не се е развила цялостно и напълно. Тоест тя не е "обсебила" напълно политиките на националните държави – оставила им е пространство за публични политики в интерес на мнозинството (Fletcher, 2017). Така, впрочем, смята и Джефри Уинтърс в своята монография за олигархията, според когото съвременното управление в западните полиархии не е изцяло олигархично, а е налице демократично-олигархична смес (Winters, 2011).

Според Харис конфликтите днес не са между различни държави (примерно САЩ и Китай), а между отделни капиталисти вътре в рамките на транснационалната капиталистическа класа. Противоречията между различни олигарси предизвикват упадък на демокрацията, която през XXI век е станала "постлиберална". Авторът е разтревожен от неолибералната глобализация, която подкопава националните икономики и делегитимира властта на националните държави. Джери Харис не говори за олигархично управление, но подлага на критика съвременния глобален капитализъм от позициите на класовата теория на Маркс с убеждението, че е възможен друг, алтернативен демократичен свят чрез преосмисляне на отношенията между държава, пазар и гражданско общество (Fletcher, p. 2017).

Лесли Склеър преосмисля концепцията за капиталистическа класа в рамките на една държава, разполагайки я в контекста на капиталистическата глобализация. Той приема теорията на У. Домхоф за управляващата класа в рамките на държавата като я допълва с идеята за хегемония в глобалната система. Склеър обособява аналитично три сфери на глобалната система – икономическа, политическа и културно-идеологическа като твърди, че държавите, макар да остават важни единици за анализ, губят своята власт в ключови области на икономически, политически и културни решения, които се поемат от глобални актьори (Sklair, 2016).

Според Склеър, транснационалната капиталистическа класа включва четири основни фракции: 1) Корпоративна фракция – собственици и мениджъри на големите транснационални корпорации (ТНК) и техните местни филиали; 2) Политическа фракция – глобализирани политици и бюрократи; 3) Технологична фракция – глобализирани професионалисти; 4) Консумеристка фракция (идеологическа) – медиите като пазарни играчи. Хора от тези четири групи съставляват глобалния властови елит като управляващата класа. Тази класа упражнява икономически контрол (главно върху работните места), политически контрол (върху националната и междудържавна по-

литика), както и идеологически контрол (върху ежедневиия живот на хората чрез реториката за глобална конкуренция и консуматорство). Основната заплаха за хората се крие в загубата на работни места, поради което всички партии се съобразяват с неолибералните идеологически императиви и лансирания от транснационалната класа политически дневен ред. Членовете на тази класа споделят луксозен стил на живот, модели на висше образование, луксозно потребление на стоки и услуги в специални клубове и ресторанти, скъпи курорти, жилищни квартали със специална охрана. Те създават и разпространяват благоприятни образи за себе си като граждани на света, глобални филантропи и пр.

Клеър също уточнява, че транснационалната капиталистическа класа не е непременно управляваща класа като цяло. Водещ блок в нея са транснационалните корпорации (вкл. транснационални банки и други глобални капиталови формации), но те не управляват директно, а осъществяват глобално управление (Global Governance) с помощта на другите фракции – политическа и идеологическа. В рамките на транснационалната капиталистическа класа има един по-тесен вътрешен кръг от хора, който взема ключови решения за цялата система, обвързвайки различните държави и региони около общата цел – непрекъснато натрупване на частна печалба (богатство). Четирите фракции на тази класа във всяка географска област, регион, държава, град, общество изпълняват допълващи функции за интегриране на цялото, обвързани в комплексна мрежа от глобални зависимости.

Основен фактор за обединение на транснационалната капиталистическа класа е практиката водещи нейни членове да заемат важни позиции едновременно в корпоративния сектор и в гражданското общество. (Бих добавила, че ултрабогати хора стават дори политици и държавници). Водещи корпоративни мениджъри ръководят бордове на мозъчни тръстове, благотворителни, научни, спортни и културни институции, университети и фондации. Така на хората се внушава, че "всичко в обществото е бизнес" и че този бизнес е глобален. Медиите повсеместно пропагандират консуматорската идеология, чрез което класата налага своята хегемония в целия свят.

От многото начини, посочени от Склеър, чрез които големият бизнес и големите пари влияят върху решенията на държавни и наддържавни институции, ще открия ролята на Съвета за външни отношения (Council on Foreign Relations) в САЩ и неговия френски еквивалент (French Council on Foreign Relations); Кръглата маса на бизнеса (Business Roundtable) и така нар. Трилатерална комисия (Trilateral Commission). Тези организации влияят върху политическите решения през последните три десетилетия за установяване на световна хегемония на САЩ.

Като неомарксист Лесли Склеър не говори за олигархия, а за един по-тесен кръг от свръхбогати капиталисти в рамките на транснационалната ка-

пита̀листическа класа, който взема ключови решения в световната капита̀листическа система. Различните фракции в състава на тази класа кореспондират с трите основни измерения на олигархичната власт – икономическо, политическо и идеологическо.

Олигархията се легитимира чрез идеология ("фалшиво съзнание")

Второто обяснение на възхода на съвременната олигархия се базира на разбирането на Карл Маркс за идеологията като "фалшиво съзнание". То е разгърнато в "Немска идеология" (1846), където е обоснована тезата, че чрез идеологията интересите на господстващата класа се представят като интереси на цялото общество. "Господстващите мисли не са нищо друго освен господстващи материални отношения" (Маркс, Енгелс, 1956, с. 47). В последствие италианският комунист Антонио Грамши доразвива Марксовата теза чрез свой отговор на въпроса защо идеите на господстващата класа стават доминиращи идеи в цялото общество. За него хегемонията означава господство плюс съгласие за подчинение (доброволно подчинение). Като марксист Грамши признава, че държавата обслужва интересите на буржоазията, но чрез упражняване на "културна хегемония" тя претендира, че защитава интересите на цялото общество. Затова днешните държави се наричат демократични, претендирайки, че обслужват интересите на всички, но реално са по-скоро олигархични, защото действат преимуществено в интерес на ограничена група хора. "Културната хегемония" на господстващата класа, според Грамши, се реализира чрез "идеологически апарати" (семейство, културни, образователни институти и пр.), които се занимават с легитимиране на управлението. Днес идеологическите апарати на държавата се допълват с действието на глобални неолиберални идеологически апарати.

Ще задълбочим отговора на въпроса – защо хората се подчиняват доброволно на олигархичното управление? Като начало, ще кажа, че днешната културна хегемония на господстващата класа (на най-богатите и овластени капиталисти-олигарси) е свързана с идеологията на неолиберализма. Олигархичната власт се легитимира чрез неолиберална културна хегемония върху общественото съзнание и общественото мнение, изяснена брилянтно от такива последователи на Маркс като Пиер Бурдийо и Дейвид Харви. Макар да не говорят директно за олигархия и олигарси, те обясняват защо хората приемат огромното социално-икономическо неравенство и се подчиняват доброволно на едно по същество олигархично управление, маскирано като либерална демокрация. Те подлагат днешния неолиберален глобален капитализъм на социално ангажирана критика и в този смисъл не са привърженици на освободеното от ценности знание (М. Вебер), а подобно на

Маркс заемат страна – застават в защита на интересите на хората на труда, на социално слабите, на мнозинството.

Ще приведа особено силни, според мен, идеи на П. Бурдийо по въпроса. Първата е, че "фалшивото съзнание" е свързано с "фалшива наука". Според него, "идеята за неутрална наука е фикция, при това заинтересована фикция" (Бурдийо, 2012, с. 271). Винаги се води борба кой да наложи доминиращата представа за света, който ни заобикаля, борба между наука и фалшива наука (респ. обществени науки). Според него, след като има "фалшиво съзнание" (Маркс), има и "фалшива наука", която е предназначена да произвежда и поддържа това съзнание. "Официалните" социология и политология са "призвани" да показват обективност и "етична неутралност" – сиреч неутралност в борбата между класите, чието съществуване се отрича. В стремежа си към обективност експерти-анализатори се занимават с производство на "учени дискурси" (има разлика между "учен жаргон" и "научен език") – стараят се да изглеждат независими, но всъщност са зависими от доминиращата идеология на неолиберализма, легитимираща установения обществен ред. Борбата между науката и фалшивата наука е в пряка връзка с борбата между класите (между мнозинството и малцинството). Тези размисления на Бурдийо имат общо с дейността на различни аналитични центрове, мозъчни тръстове, университети и пр. в ролята им на съвременни неолиберални идеологически апарати (в смисъла на А. Грамши).

Втората важна идея за Бурдийо е, че неолибералните идеи се разпространяват в разбираема и достъпна за всички форма. Неолибералната лексика, която ни залива, се състои от евфемизми (напр. не се говори за съкращения, а за "облекчаване на разходите"), жонглира се с конотации и асоциации на думи като "гъвкавост", премахване на регламенти, за да се внуши посланието за освобождаване (Бурдийо, 2008, с. 31). Неолиберални експерти агресивно лансират в медиите различни клиширани фрази, както е случаят с широко разпространения "мит за глобализацията" – могъщ дискурс, чрез който се подкопава ролята на националната държава. Чрез "политиката на глобализация", налагана от големите финанси и банки, държавите се лишават от власт и служат за "параван" на властта на финансовите пазари. Тази политика е подпомагана от СБ и МВФ, осъществява се по американски модел и има пагубни последици за хората по света. Бурдийо уточнява, че това негово мнение не е израз на антиамериканизъм и негативно отношение към американския народ, а критика срещу тази изтънчена символна власт, на което се съпротивляват и американци, и неамериканци. Той е загрижен, че "американската демокрация е изпълнена с дисфункции: изключително високи проценти на неучастие в гласуване, незаконно финансиране на партии, зависимост от медии и пари, прекомерно голяма роля на лобирането

(Бурдийо, 2008, с. 121). Тези дисфункции аз свързвам с процес на задълбочаваща се олигархизация на политиката.

Според Бурдийо, в журналистическото поле (Бурдийо, 2008, с. 67), най-вече в телевизията, информацията, анализът, сериозният разговор, дискусиата между специалисти са negliжирани за сметка на "чистото развлечение" и така нар. talk shows със знаменитости. Специално подбрани "експерти" винаги са на разположение, за да отговарят на всички въпроси, да формулират прости заключения с ясни и цветущи термини, избягвайки да се заплитат в сложни знания. Тази медийна политика на демагогско опростяване дава предимство на двубоя (между личности) пред дебата (на аргументи). Това се случва по такива сериозни теми като бюджетен дефицит, понижаване на данъците, външен дълг и пр. При споровете между представители на левицата и десницата също се поставя акцент върху личностите, а не върху техните аргументи, тъй като между тях няма ценностни различия поради постигнатия неолиберален консенсус. По този начин се създава "цинична визия за политиката" като арена на амбициозни властолюбци, насърчавани от съветници и консултанти по политически маркетинг. Вниманието на хората се отклонява от важни политически въпроси чрез предлагане на забавления и шоу. Създаваната в медиите представа за света е съсредоточена върху мига – без връзка между различните събития. Подобна визия за света е атомизирана и атомизираща – редуват се събития (трагедии, природни бедствия) без обяснение в свят, изпълнен с насилие, етнически войни, расова омраза... Тази визия не мобилизира, а деполитизира, което е благоприятно за съхраняване на олигархичното статукво.

Дейвид Харви в своята знаменита книга "Кратка история на неолиберализма" (Harvey, 2005) разглежда неолиберализма на първо място като икономическа теория, чиито основни положения се прилагат на практика. Т.е. освен теория, той е и политическа програма за действие. В центъра на тази теория е поставен индивидът (свободният индивид), който постига своето благополучие при гарантирано право на собственост, свободен пазар и свободна търговия. Предназначението на държавата е да създаде тези структури. Нещо повече, сфери, които преди това не са действали на пазарна основа, държавата е длъжна да маркетингизира (става дума образование, здравеопазване, социална защита и околна среда). Държавата е длъжна да гарантира надеждност на парите, да поддържа армия и полиция, а намесата ѝ в пазара да се сведе до минимум. Така държавните политики се свеждат предимно до дерегулация (либерализация) и приватизация, а неолиберализмът се явява антипод на обуздания от социалната държава капитализъм от периода 1945-1975 г.

За да може неолибералната икономическа теория да стане доминираща, тя трябва да се оформи в концептуална система, т.е. идеология, която да

"докосва" ценностите и желанията на всички, да открива пред тях възможности, да се оформи като част от така нар. "здрав разум", а нейните основни постулати да не се оспорват. Основателите на неолиберализма (Хайек, Мизес, Фридман, Попър и др.) поставят в неговата основа идеите за човешко достойнство и индивидуална свобода, третирайки ги като "фундаментални ценности на цивилизацията" (Harvey, 2005, с. 5). Свободата на избор на индивида е издигната на ценностен пиедестал, а колективното начало е negliжирано.

Благодарение на неолибералната идеология се създават условия за формиране на богата класа от капиталисти (в т.ч. олигарси). Това става с помощта на държавен апарат, който Харви нарича "неолиберална държава" (Harvey, 2005, с. 64). Свободата, която поддържа този апарат, отразява интересите на частните собственици, на мултинационални корпорации и компании на финансовия капитал. С други думи, неолибералната държава само на думи защитава индивидуалните свободи на всички граждани, а практически – основна нейна грижа са интересите на едрите собственици, на едрия капитал. Затова и либералната демокрация става все по-формална под ударите на неолиберални олигархични политики.

С течение на времето (от 1980-те г. до днес) от "стария" класически либерализъм на Джон Лок с трите основни права на индивида – правото на живот, на собственост и на свобода, не остава почти нищо. Новият (нео)либерализъм осигурява все по-пълна реализация преимуществено на правото на частна собственост и свобода (икономическа свобода) на притежателите на едрия капитал и на големите пари – право на екстремно богатство, облечено във власт с помощта на неолибералната държава.

Формирането на неолиберален обществен консенсус (Harvey, 2005, с. 39) предполага могъщо идеологическо влияние върху медиите и различните структури на гражданското общество – университети, училища, църкви, професионални асоциации. Неолибералните идеи се разпространяват от специални изследователски групи и неправителствени организации, солидно финансирани от големите корпорации. В резултат много интелектуалци започват да споделят неолиберален начин на мислене. Формира се обществено мнение, че неолиберализмът е единствена гаранция за свобода в обществото. Той определя действията на политическите партии (леви, десни, центристски) и на правителствата. Постигнато е обществено одобрение на икономическата власт на малка група хора чрез медийно облъчване на публиката с апели, позоваващи се на традициите и културните ценности на конкретното общество.

Днешните политики на държавата се наричат публични с внушението, че са демократични и в полза на мнозинството. Формалната либерална демокрация е маска на една действителна олигархия, защото ключови поли-

тики на държавата (неолибералната) са олигархични, а не демократични. Става дума за закони и административни актове, свързани с обществени поръчки, концесии, международни договори и пр., които директно обслужват национални и глобални олигарси. Общественото внимание се отклонява професионално от олигархичните политики чрез широк спектър пропагандни дейности (политическо убеждаване, филтриране и управление на новините). В ход е "неолиберално промиване на мозъци" (Н. Чомски).

Днешното натрупване на капитал е достигнало безпрецедентна концентрация в ръцете на малцина

Последното обяснение на възхода на съвременната олигархия е обвързано с първопричината за съществуването на капитализма – безпределното натрупване на капитал. В световния бестселър "Капиталът на XXI век" (2014) Тома Пикети твърди, че "принципът на безкрайното натрупване" на капитал, изведен от Маркс в "Капитала", обяснява логическите противоречия на съвременната капиталистическа система. Хипотезата на Маркс е потвърдена – процесът на безкрайно капиталово натрупване върви успоредно с процеса на концентрация на капитал в ръцете на малка група капиталисти, които аз наричам олигарси. Тази концентрация на капиталово богатство е достигнала до безпрецедентни мащаби в цялата история на капитализма. Социално-икономическото неравенство между олигархични малцинства и останалото население в рамките на националните държави, между групи държави, отделни региони, както и в световен мащаб е придобило крещящи измерения.

Пикети приема, подобно на Маркс, че неравенството е естествено следствие на капитализма. Изключение прави периода на трите десетилетия след Втората световна война в Европа, където се установява социална държава и регулиран от държавата капитализъм. Това е време на демократична конвергенция и дисперсия на доходи сред по-широки социални слоеве от населението. В началото на XXI век ситуацията във връзка с неравенството е подобна на тази през XIX век – времето, когато Карл Маркс е писал "Капиталът" (Пикети, 2018, с. 29). Затова днешният капитализъм по ръста на неравенство и наследени богатства придобива отчетливи неофеодални характеристики.

Днес се разгръщат могъщи процеси на олигархична дивергенция. Те са провокирани, от една страна, от освободените от контрол високи възнаграждения на супер-мениджърите на големите компании, а от друга – от натрупването и концентрацията на богатства в икономика с нисък растеж и висока доходност на капитала. Очертаната съвременна тенденция през XXI век към "дивергенция от олигархичен тип" е особено опасна в качеството си

на "процес, при който държавите ще бъдат притежавани от собствените им милиардери" (Пикети, 2018, с. 516).

Ето някои от приведените данни в изследването на Пикети за 0,1% най-богати хора на Земята – това са 4,5 милиона от общо 4,5 милиарда възрастни хора на планетата. Тази една десета от единия процент изглежда има нетна собственост средно 10 милиона евро, или почти двеста пъти средната собственост в световен мащаб – около 60 000 евро на възрастен, или част в общата собственост, равняваща се на 20%. За сравнение – единият процент най-богати (45 милиона възрастни) има средно 3 милиона евро капитал (петдесет пъти средната собственост), откъдето частта в общата маса на собствеността е 50% (Пикети, 2018, с. 488).

Вместо пазарна конкуренция между повече икономически играчи (малки и средни по размер фирми) днес се наблюдава концентрация на богатство и власт в ръцете на най-големите корпорации и банки. В отделните държави има закони и агенции за осигуряване на конкурентни пазари и борба с монополите. Но всички сме свидетели, че антимонополните закони не се прилагат както трябва, а агенциите за защита на конкуренция не действат ефективно, защото са превзети от едни или други олигарси (*agencies capture*). Други механизми на олигархизация на политиката са финансиране на избори и партии, лобизъм на "специалните интереси", данъчна политика в полза на богатите, системата на "въртящи се врати" (*revolving doors*) и пр.

Социалната държава повсеместно е със затихващи функции. Вместо обществено благосъстояние (*social welfare*) и благоденствие за обикновените граждани сме свидетели на политики за орязване на социалните разходи с цел гарантиране на "корпоративно благосъстояние" (*corporate welfare*) и благосъстояние на банките. Макар големите банки да предизвикаха кризата от 2008 г., нито един банкер не попадна в затвора и не понесе отговорност. Банките бяха спасени с парите на данъкоплатците.

Маркс предвиди възможната поява на спекулативен капитал и замяната на основната със съкратена формула за капиталово натрупване, при която създаването на потребителна стойност губи смисъл и парите просто създават повече пари. Днес финансовият капитал се е откъснал до голяма степен от реалната икономика – зад около 90% от циркулиращите световни пари не стоят реални стоки и услуги.

Олигархичният режим на управление процъфтява при днешния неолиберален глобален капитализъм, който се характеризира с монополизация, стагнация и финансиализация. Всички тези процеси затормозяват пазарната конкуренция поради нарастващата концентрация на капитал и богатство в ръцете на малцина. Според Джон Белами Фостър "типична форма на капиталистическо предприятие е квазимонопол или олигопол със значителна монополна власт", свързана с определяне на цени, производителност и ин-

вестиции. Индустриите са силно концентрирани и доминирани от няколко гигантски корпорации, извличащи печалба от монополните си позиции. Същото важи и за сферата на финансите, където господстват няколко големи транснационални банки. (Фостър, 2013).

Оттук извеждам две съвременни форми на олигархия – корпоратокрация и банкокрация, които подменят до голяма степен международна пазарна конкуренция с глобална надпревара между монополни компании, които определят цените чрез тайни споразумения помежду си. Подобни монополни гиганти предизвикват икономическа стагнация, а не икономически растеж с екзотичните си финансови инструменти. Голям е рискът от нови финансови балони. Възможно е на държавите от западния свят (западните либерални демокрации) отново да се наложи да спасяват големите играчи с парите на данъкоплатците, защото са твърде големи, за да фалират и да бъдат подведени под отговорност (*too big to fail, too big to indict*).

Това, което не предвиди Маркс е, че натрупването на капитал (свръхпечалби) може да става не само чрез жестока експлоатация на труда на работниците, а чрез директно присвояване на собственост ("натрупване чрез отнемане", Д. Харви). С помощта на държавата се извършва откровен грабеж на национално богатство от вътрешни и външни олигарси чрез политики на приватизация, концесиониране и пр. Това е трета съвременна форма на олигархия – олигархия под формата на клептокрация. Тя е особено валидна за бившите социалистически страни – Русия и страните от Източна Европа в края на ХХ и началото на ХХІ век. По повод 200 години от рождението на Маркс Тома Пикети обосновава с аргументи и цифри необузданата клептокрация в Русия през последните две десетилетия (Пикети, 2018б).

Ренесансът на Маркс и марксизма след световната криза от 2008 съвсем не е случаен. Известни неомарксисти като Имануел Уолърстийн, Джовани Ариги и други привърженици на системния анализ на световната капиталистическа система (*world-system theory*) аргументират тезата, че капитализмът е изпаднал в системна криза – сигнална криза – до появата на нов световен хегемон или терминална криза, която ще доведе до преход "отвъд капитализма". Последното ще се случи, ако се изчерпат възможностите за натрупване и експанзия на капитала, както прогнозира Маркс. В този смисъл възходът или упадъкът на съвременната олигархия ще зависят от съдбата на световната капиталистическа система.

В заключение, се солидаризирам с Пол Мейсън, който търси изход от сегашната ситуация в "посткапитализма". Днешният неолиберален капитализъм с неговите монополи, олигополи, извличане на ренти и пр. подкопава пазарната икономика и конкурентните пазари между повече играчи и прави опит да опазари всички сфери на човешкия живот в интерес на ограничен кръг хора. Този капитализъм способства за възхода на съвременната оли-

гархия. Един посткапитализъм би могъл да доведе до упадък на олигархията или поне да намали неравенството като го направи по-меритократично. Посткапиталистическият проект на Мейсън залага на мрежите, които се развиват върху непазарни принципи. Главното противоречие днес е "между възможностите да имаш в изобилие безплатни стоки и информация и системата от монополи, банки и правителства, опитващи се да си оставят всичко както е – частно, дефицитно и комерсиализирано. Всичко се свежда до битка между мрежата и йерархията, между старите форми на обществото, плесенявало около капитализма, и новите форми на обществото, загатващи бъдещето" (Мейсън, 2016, с. 21).

Макар все още да не се е появил глобален проект като ясна и убедителна алтернатива на капитализма, напрежението нараства и все по-често се чуват различни гласове за намаляване на неравенството чрез "нарастваща регулация на социално-икономическите процеси от страна на публичната власт, под контрола на гражданите". Това може да стане чрез въвеждане на по-прогресивни данъци, висок "данък богатство", ограничаване на лобирването в полза на корпорациите, премахване на данъчните убежища и други (Тодоров, 2018, с. 94).

С идеите на Маркс се опитах да обясня възхода на съвременната олигархия, но марксисткото наследство предлага също така идеи за антиолигархична съпротива. Предстои обединение на различни антиолигархични сили и антикапиталистически социални движения в едно преформулирано по нов начин световното гражданско общество – общество от "свободни и асоциирани производители".

Бележки:

[1] Джери Харис заема ръководни позиции в Мрежата за критически изследвания на глобалния капитализъм и е автор на нашумялата книга "Глобалният капитализъм и кризата на демокрацията" (Harris, J. (2016), *The Global Capitalism and Crisis of Democracy*).

[2] Лесли Склеър е британски социолог, почетен професор в Лондонското училище по икономика и политически науки, станал известен с книгата си "Транснационалната капиталистическа класа" (Sklair, L. 2001, *The transnational capitalist class*).

Референци:

Бурдийо, П. (2008), *Ответен огън*, УИ "Св. Климент Охридски", София. (Burdio, P. 2008, *Otveten ogan*, UI "Sv. Kliment Ohridski", Sofia).

Бурдийо, П. (2012), *Полета на духа*, Т. 1, Изд. "Изток-Запад", София.

- (Burdio, P. 2012, Poleta na duha, T. 1, Izd. "Iztok-Zapad", Sofia).
- Маркс, К. и Енгелс, Ф. (1956), Съчинения, том 32, Изд. на БКП, София.
(Marks, K., Engels, F. 1956, Sachinenia, tom 32, Izd. na BKP, Sofia).
- Мейсън, П. (2016), Посткапитализмът. Пътеводител за нашето бъдеще, Изд. "Исток-Запад", София.
- (Meysan, P. 2016, Postkapitalizmat. Patevoditel za nasheto badeshte, Izd. Iztok-Zapad", Sofia).
- Пикети, Т. (2018), Капиталът на XXI век, Изд. "Исток-Запад", София.
(Piketi, T. 2018a, Kapitalat na XXI vek, Izd. "Iztok-Zapad", Sofia).
- Пикети, Т. (2018б), Капиталът в Русия: присвояване без аналог, в. Капитал, 27 Април, available at: https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/mnenia/2018/04/27/3169618_prisvoivane_bez_analog/ (accessed 12 August 2018)
- (Piketi, T. 2018 b, Kapitalat v Rusia: prisvoivane bez analog, v. Kapital, 27 April.)
- Проданов, В. (2017), Системни цикли и бъдещето на историята: Накъде върви светът?, Изд. "З. Стоянов", София.
(Prodanov, V. 2017, Sistemni tsikli i badeshteto na istoriata: Nakade varvi svetat?, Izd. "Z. Stoyanov", Sofia).
- Стиглиц, Дж. (2014), Цената на неравенството, Изд. "Исток-Запад", София.
(Stiglits, Dzh. 2014, Tsenata na neravenstvoto, Izd. "Iztok-Zapad", Sofia).
- Тодоров, А. (2018), "Капиталистите без отечество": властта на глобализираната олигархия", Ново време, брой 3-4, с. 87-95.
(Todorov, A. 2018, "Kapitalistite bez otechestvo": vlastta na globaliziranata oligarhia", Novo vreme, br. 3-4, s. 87-95).
- Domhoff . W. (2012), The Class-Domination Theory of Power (on-line document), available at: https://whorulesamerica.ucsc.edu/power/class_domination.html (accessed 5 September 2018)
- Encyclopedia Britannica (2013), "Oligarcy (government)", available at: <https://www.britannica.com/topic/oligarchy> (accessed 12 August 2018)
- Fletcher, B. (2016), "Why Today's Neoliberal Global Order is Incompatible with Democracy", In These Times, 20 September, Available at: <http://inthesetimes.com/article/19480/why-todays-neoliberal-global-order-is-incompatible-with-democracy> (accessed 30 August 2018)
- Harvey, D. (2005), A Brief History of Neoliberalism, Oxford University Press, New York.
- Neate, R. (2017), "Bill Gates, Jeff Bezos and Warren Buffett are wealthier than poorest half of US", The Guardian, 8 November, available at: <https://www.theguardian.com/business/2017/nov/08/bill-gates-jeff-bezos-warren-buffett-wealthier-than-poorest-half-of-us> (accessed 12 September 2018)

Oxfam International (2017), "Just 8 men own same wealth as half the world", 16 January, available at: <https://www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2017-01-16/just-8-men-own-same-wealth-half-world> (accessed 12 September 2018)

Oxfam International (2018), "5 shocking facts about extreme global inequality and how to even it up", 22 January, available at: <https://www.oxfam.org/en/even-it/5-shocking-facts-about-extreme-global-inequality-and-how-even-it-davos> (accessed 12 September 2018)

Sklair, L. (2016), *The Transnational Capitalist Class – Theory and Empirical Research*, available at: <https://www.researchgate.net/publication/311577605> / DOI: 10.1007/978-3-319-31816-5_2761-1 (accessed 11 September 2018).

Winters, J. (2011), *Oligarchy*, Cambridge University Press, New York.

МАРКСИСТКИ ОБЯСНЕНИЯ ЗА ВЪЗХОДА НА СЪВРЕМЕННАТА ОЛИГАРХИЯ

Резюме

Идеите на Карл Маркс преживяват ренесанс в съвременния свят на неолиберален глобален капитализъм. Тезата за държавата като "оръдие на класово господство" е особено актуална в процеса на олигархизация на политиката под маската на либерална демокрация. Чрез методологията на марксизма (неомарксизма) в настоящата статия ще опитам да обясня възхода на съвременната олигархия. Изложението е структурирано около три твърдения: а) Олигарсите се третираг като класа; б) Олигархията се легитимира чрез идеология; в) Днешното натрупване на капитал е достигнало безпрецедентна концентрация в ръцете на малцина. Заключениеето очертава пътища за антиолигархична съпротива.

Ключови думи: олигархия, капитализъм, класова борба, неомарксизъм, неолиберализъм.

JEL: B14, B51, D63, P16

MARXIST EXPLANATIONS OF THE RISE OF CONTEMPORARY OLIGARCHY

Ivka Tsakova**

Abstract

The ideas of Karl Marx experience a renaissance in the contemporary world of neoliberal global capitalism. The thesis of the state as a "weapon of class dominance" is especially current in the process of oligarchization of politics under the mask of liberal democracy. We try to explain the rise of the contemporary oligarchy with the methodology of Marxism (Neomarxism). The content is structured around three statements: a) The oligarchs are treated as a class; b) Oligarchy is legitimized with ideology; c) Current capital accumulation has reached unprecedented concentration in the hands of the few. The conclusion draws paths for anti-oligarchic resistance.

Key words: Oligarchy, Capitalism, Class Struggle, Neomarxism, Neoliberalism.

JEL: B14, B51, D63, P16

* Ivka Tsakova, PhD, Associate Professor, Department of Political Science, UNWE – Sofia, email: ivkatsakova@hotmail.com